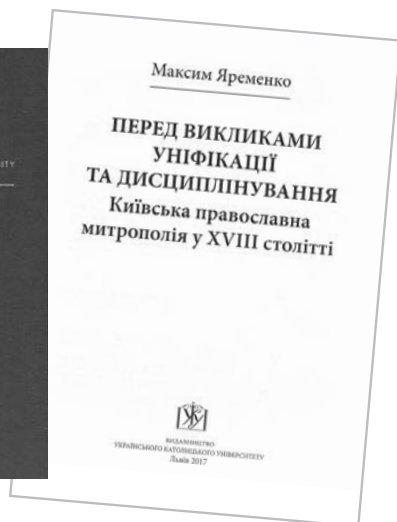
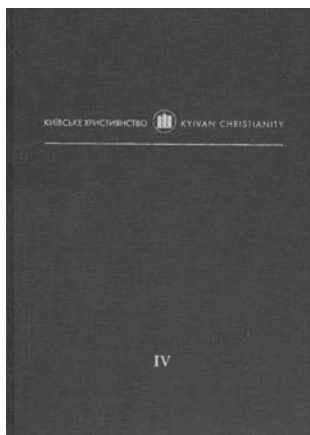


Яременко М.
**ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ УНІФІКАЦІЇ
ТА ДИСЦИПЛІНУВАННЯ:
Київська православна
митрополія у XVIII столітті. –
Л.: Вид-во УКУ, 2017. –
272 с. (СЕРІЯ «Київське
Християнство», т. IV)**



Максим Яременко тривалий час плідно досліджує соціокультурну проблема-

тику української історії ранньомодерної доби. Нещодавно увазі читачів було представлено його нову монографію, котра, на наш погляд, є доволі вагомим внеском в осягнення феномена «київського християнства», себто напрочуд цікавого руського релігійного досвіду, в якому поєдналися традиції православного греко-слов'янського Сходу та католицького латинського Заходу, а християнський універсалізм уживався з плеканням власної конфесійної самобутності.

У книзі йдеться про соціальну історію релігії та церкви в Гетьманщині XVIII ст. Це був час, коли в Російській імперії зміцнювалася абсолютна монархія, а на засновках просвітницького раціоналізму вибудовувалася бюрократична «регулярна держава». Для Російської православної церкви, з якою була з'єднана Київська митрополія, це був початок «синодального періоду», коли церковні інституції стали частиною державного бюрократичного апарату, а сама церква перетворилася на одне з державних відомств. У той період централізація та стандартизація стали лейтмотивом внутрішньої політики імперського уряду. Звісно, це стосувалося і православної церкви. М.Яременко дослідив, якою саме була реакція духовництва та мирян Гетьманщини на уніфікаторські вимоги, що надходили від петербурзького Синоду, і наскільки дієвими були заходи щодо нівелювання розбіжностей між київськими та московськими православними традиціями.

У першому розділі монографії йдеться про едиційну політику, себто заходи, спрямовані на усунення відмінностей між українськими та російськими друкованими виданнями. М.Яременко, ретельно дослідивши видавничу практику друкарні Києво-Печерської лаври, на багатьох прикладах довів, що до кінця XVIII ст. досягти цілковитої уніфікації у друкарстві, попри численні синодальні розпорядження щодо цього, так і не вдалося. Заважали стандартизації видань економічні та культурні чинники. По-перше, українські друкарі мусили зважати на стан книжкового ринку в Україні, де здебільшого й реалізовувалася їхня продукція, – місцевий споживач неохоче купував виправлені за російським зразком видання. По-друге, давався взнаки брак у Києві фахівців із друкарської справи, які вільно володіли б російською мовою.

На прикладі едиційної політики М.Яременко деконструював міцно закорінений в українській національній історіографічній парадигмі стереотип – начебто заходи щодо уніфікації друкованих видань свідомо використовувалися імперською владою для винищення української національної культури та російщення України. Видається, усе було значно складніше. Тенденцією, властивою всій Європі ранньомодерної доби, стало культивування стандартизації – соціальної, політичної, економічної тощо. Церква не була винятком – в усіх християнських конфесіях рано чи пізно відбувається впровадження конфесійної дисципліни, себто одностайності в доктринальних текстах та обрядовості. У православному світі одним із перших конфесійним дисциплінуванням зайнявся київський митрополит Петро Могила. З'єднана з Московським патріархатом, Київська митрополія від початку XVIII ст. правила за взірць для дисциплінування Російської православної церкви, а провідну роль у цій справі відіграло духівництво київського походження, виховане в могилянських традиціях. Тому церковну уніфікацію в межах Російської імперії у XVIII ст. не можна вважати чимось на кшталт «боротьби двох культур» – російської проти української. Ішлося про творення стандартизованого імперського культурного простору, який був значною мірою відчуженим від власне російських чи то московських традицій. Обидві культури – як українська, так і московська – переживали складні перетворення під потужним впливом третьої сторони – ранньомодерної імперії, котра у XVIII ст. була ще доволі далекою від великоросійської національної держави.

Другий розділ своєї праці М.Яременко присвятив визначенню міри дисциплінованості вірян щодо сповіді та причастя. Дослідивши цю цікаву тему, автор дійшов висновку, що у цій царині релігійного життя впродовж XVIII ст. не вдалося досягти бажаного для синодальної церкви стандарту – аби вірні регулярно сповідувалися та причащалися у своїх парафіяльних священників. Миряни наполегливо відстоювали своє право самим обирати собі духівників. На думку М.Яременка, це обумовлювалося соціальним статусом парафіяльного духівництва в Гетьманщині – землевласники, у маєтностях яких стояли храми, уважали парохів залежними від себе, а віруюча громада ставилася до священника як до особи, найнятої для здійснення певних функцій, тому парафіяльне духовенство не мало незалежності, потрібної для максимально ефективного впровадження конфесійного дисциплінування щодо сповіді та причастя.

Принагідно автор порушив важливе питання: наскільки достовірним джерелом є сповідні відомості, ведення яких було обов'язком парафіяльних священників? Він показав, що зміст цих документів далеко не завжди адекватно відображав ставлення парафіян до сповіді та причастя, адже парохі, прагнучі уникати конфліктів як із паствою, так і з єпархіальною владою, нерідко покривали порушників церковної дисципліни. Тож для дослідження релігійної культури Гетьманщини XVIII ст. сповідними відомостями слід послуговуватися з граничною обережністю.

У третьому розділі монографії М.Яременко з'ясовує практику заміщення церковних посад парафіяльної ланки (автор, до речі, уживає нове для української історіографії поняття «парафіяльна цивілізація»; воно, на наш погляд, доволі влучно характеризує парафію як базовий елемент структури домодерного соціуму). Ідеалом для синодальної церкви було перетворення клірика на чиновника, цілковито залежного від держави та самостійного щодо власної пастви. Однак у Гетьманщині XVIII ст. до цього ще не дійшло. М.Яременко показує, що у цей час співіснували два способи заміщення парафіяльних церковних посад – обрання парафіянами та успадкування, проте навіть у другому випадку необхідна була згода громади. Важливе значення мало і право патронату, себто контролю землевласника, у чиему маєтку знаходився храм, за парафіяльними справами, зокрема за призначенням на посади у причті. Тому парафіяльне духовництво у XVIII ст. перебувало у залежності від вірян, що істотно ускладнювало запровадження конфесійної дисципліни на парафіяльному рівні в тому обсязі, якого вимагали Синод та єпархіальна влада.

Четвертий (останній) розділ здається найцікавішою частиною монографії. У ньому йдеться про ідеологічні засоби, які використовували київські інтелектуали для збереження ознак української церковної окремішності. При цьому автор вправно послуговується концепцією «місць пам'яті» – символів, що мали репрезентувати минувшину так, як це вигідно було киянам. Із такої перспективи розглядається, між іншим, культивування глорифікованої пам'яті про київських митрополитів – Петра Могилу, Варлаама Ясинського. Крім того, таким чином досліджуються актуалізація образу апостола Андрія, себто традиція апостольського початку «київського християнства», а також конструювання традицій Київської академії. Автор показує, як усі ці «місця пам'яті» під впливом просвітницького раціоналізму змінювали свій концептуальний зміст, зрештою ввійшовши до системи ідеологічних координат української регіональної ідентичності.

Зазначимо в підсумку, що праця М.Яременка стала спробою з'ясувати, як українське православне духовництво ставилося до включення «київського християнства» до російського імперського соціокультурного простору. Після знайомства з багатим змістом цієї монографії виникає враження, що київські церковні інтелектуали XVIII ст. визнавали Київську митрополію інтегральною частиною одержавленого російського православ'я, але прагнули зберегти певні ознаки власної самобутності, яку можна поійменувати «могилянською традицією». Така стратегія виявилася доволі ефективною, адже впродовж усієї «синодальної доби», попри наполегливу політику нівеляції культурних відмінностей, цілковитого зникнення української церковної окремішності не сталося. «Пам'ятна книжка Київської єпархії», опублікована 1882 р., повідомляла «про відчуження Малоросії від Великоросії у церковному відношенні», наводячи промовистий приклад: «Із древніх церков єпархії немає жодної, присвяченої імені великоросійських святих, приміром Сергія Радонезького, або спорудженої на честь особливо шанованих у Великоросії

ікон: Смоленської, Владимирської, Знаменської та ін.»¹. Напевно, для остаточної уніфікації православ'я по всій державі бракувало ресурсів, зокрема кадрових. Імперія виснажилася в гонитві за суцільною централізацією та стандартизацією, що, зрештою, спричинило її крах.

Зауважимо принагідно, що здебільшого з середовища православного духовництва вийшли руйнівники імперії – керівники українського національно-культурного руху на Наддніпрянщині другої половини XIX – початку XX ст. Достатньо згадати, що М.Грушевський як із боку батька, так і матері був онуком православних українських парохів.

Монографія М.Яременка деконструє історіографічний стереотип про XVIII ст. як добу суцільного занепаду, виходом з якого буцімто стало «національне відродження» XIX ст. Здається, українське XVIII ст. було часом дивовижного переплетення новацій із традиціями та пошуку українцями свого місця в Європі, що переступала поріг модерності.

Євген Ковальов (Київ)

¹ Памятная книжка Киевской епархии. – К., 1882. – С.234.